

УДК 159.9(05)

Зазимко Оксана Володимирівна, кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН
України

e-mail: zazymko-ok@mail.ru

Шиловська Олена Миколаївна, кандидат психологічних наук, старший
науковий співробітник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

e-mail: Elenashilov@mail.ru

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ РОЗУМІННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЖИТТЄВОГО ДОСВІДУ НА ОСОБИСТІСНЕ ЗРОСТАННЯ ШКОЛЯРІВ ТА МОЛОДІ

Анотація

У статті проаналізовано розвиток особистості від молодшого шкільного до юнацького віку з погляду постнекласичного герменевтичного підходу. Процеси розуміння та інтерпретації життєвого досвіду розглядаються як один із основних чинників розвитку особистості різних вікових періодів. Врахування вікових психологічних особливостей дозволило емпірично дослідити процес породження наративних текстів молодшими школярами, підлітками та особами юнацького віку. З'ясовано, що наратив як розповідь про себе та свою життєву історію має відмінні функції на різних вікових етапах розвитку особистості. У молодшому шкільному віці породження наративу забезпечує саморозуміння та саморозвиток особистості; у підлітковому – самопрезентацію й створення образів, що приймаються референтною групою та дозволяють підвищити свій соціальний статус; у юнацькому віці сприяє самоусвідомленню й саморозкриттю, на основі чого можуть будуватися авторські (самостійні) наративи як засіб самопроекування особистості. Семіотичний аналіз наративних текстів осіб визначених вікових періодів дозволив з'ясувати динаміку розвитку особистості. Критеріями здійснення аналізу виступають основні характеристики досвіду: діалогічність, відкритість, самототожність,

несуперечливість, самоцінність. Порівняльний аналіз особливостей розуміння та інтерпретації особистого досвіду молодших школярів, підлітків і осіб юнацького віку вказує на поступове розгортання основних характеристик особистого досвіду, які в юнацькому віці забезпечують появу авторства у написанні власної життєвої історії.

Ключові слова: особистісне зростання, характеристики життєвого досвіду, діалогічність, відкритість, самототожність, несуперечливість, самоцінність.

Зазимко Оксана Владимировна, кандидат психологических наук, старший научный сотрудник лаборатории когнитивной психологии Института психологии имени Г.С.Костюка НАПН Украины

Шиловская Елена Николаевна, кандидат психологических наук, старший научный сотрудник лаборатории когнитивной психологии Института психологии имени Г.С.Костюка НАПН Украины

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССОВ ПОНИМАНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИИ ЖИЗНЕННОГО ОПЫТА НА ЛИЧНОСТНЫЙ РОСТ ШКОЛЬНИКОВ И МОЛОДЕЖИ

Аннотация

В статье проанализировано развитие личности от младшего школьного к юношескому возрасту с точки зрения постнеклассического герменевтического подхода. Процессы понимания и интерпретации жизненного опыта рассматриваются как один из главных факторов развития личности различных возрастных периодов. Опираясь на возрастные психологические особенности эмпирически исследован процесс порождения нарративных текстов младшими школьниками, подростками и лицами юношеского возраста. Выяснено, что нарратив как рассказ о себе и своей жизненной истории имеет неодинаковые функции на разных возрастных этапах развития личности. В младшем школьном возрасте порождения

нарратива забезпечує самопізнання і саморозвиток особистості; в підлітковому – самопрезентацію і створення образів, які приймаються референтною групою і дозволяють підвищити свій соціальний статус; в юнацькому віці сприяє самоосвідомленню і самореалізації, виходячи з чого можуть будуватися авторські (самостійні) нарративи як засіб самопроектування особистості. Семіотичний аналіз нарративних текстів осіб вказаних вікових періодів дозволив з'ясувати динаміку розвитку особистості. Критеріями аналізу виступають основні характеристики досвіду: діалогічність, відкритість, самототожненість, непротиворічність, самооцінність. Порівняльний аналіз особливостей розуміння і інтерпретації особистого досвіду молодшими школярами, підлітками і юнаками свідчить про поступове розкривання основних характеристик особистого досвіду, які в юнацькому віці забезпечують виникнення авторства в написанні власної життєвої історії.

Ключові слова: особистісний ріст, характеристики життєвого досвіду, діалогічність, відкритість, самототожненість, непротиворічність, самооцінність.

Zazymko Oksana, Ph.D. in psychology, senior researcher

Shilovska Olena, Ph.D. in psychology, senior researcher

THE INFLUENCE OF THE PROCESSES OF COGNITION AND INTERPRETATION OF LIFE EXPERIENCE ON PERSONAL GROWTH OF PUPILS AND YOUTH

Summary

Personal development from primary school age to adolescence from the viewpoint of post-non-classical hermeneutical methodology was analyzed in this article. Processes of understanding and interpretation of life experience are viewed as one of the most important factors of personal development in people of different

age periods. In view of age and psychological characteristics the process of generation of text-narratives by primary school children, teenagers and youth was investigated. It was clarified that a self narrative as a story about personal life history has unequal functions on different stages of personal development. In the primary school age the narrative generation provides for personal understanding and development; in adolescence it allows self implementation and designing being accepted by the reference group that enables to increase one's social status; in youth it promotes self-realization and self-revealization, on the basis of what the authorial (independent) narratives as a means of self-designing may be written. The semiotic analysis of text-narratives by people of different age groups defined the dynamics of personal development. The criteria of analysis of actualization appear to be the main experience characteristics: dialogueness, openness, self-identity, self-consistency, inherent value. The comparative analysis of peculiarities of understanding and interpretation of personal experience by primary school children, adolescents and the young people indicates the gradual formation of the major characteristics of the personal experience that provide for development of authorship in writing the self life history.

Keywords: *personal growth, life experience characteristics, dialogueness, openness, self-identity, self-consistency, inherent value.*

Актуальність дослідження проблематики особистісного зростання зумовлена зміною методологічних орієнтирів щодо аналізу психологічних проблем розвитку особистості. Сучасний стан науки, пов'язаний з переходом на постнекласичний етап її розвитку, вимагає на підставі герменевтичного аналізу з'ясування впливу процесів розуміння та інтерпретації людиною власного життєвого досвіду на розвиток її особистості.

Постановка проблеми. Розвитку особистості у рамках некласичної психології присвячено не мало відомих вітчизняних та зарубіжних праць. Звичайно, як того вимагала методологія, в них не враховані вплив на розвиток

особистості людини соціокультурного контексту сучасного інформаційного суспільства, відкритість знань новому досвіду, установка на діалогічність тощо [1]. Втім, надбання попередніх періодів розвитку психологічних знань дали змогу отримати уявлення про психологічні особливості вікових періодів зростання особистості.

Встановлено, що в період молодшого шкільного віку реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає оточуючий світ і самого себе, особистості, яка набуває власний досвід проживання, переживання, усвідомлення життєвих подій. На відміну від достатньо «спокійного» з точки зору особистісного розвитку молодшого шкільного віку, підлітковий характеризується рядом суттєвих змін. Психологічні особливості підліткового віку отримали назву "підліткового комплексу", який проявляється у чутливості до оцінки сторонніми особами зовнішності підлітка; самовпевненості і безкомпромісних судженнях щодо оточуючих; уважність часом поєднується із черствістю, хвороблива сором'язливість з розв'язністю, бажанням бути визнаним і оціненим іншими – з показною незалежністю, боротьба з авторитетами, загальноприйнятими правилами – з обожнюванням випадкових кумирів. Становлення особистості юнацького віку супроводжується інтенсивним розвитком самосвідомості, який характеризується можливістю адекватного оцінювання як власних індивідуальних можливостей, так і суспільних умов, в яких перебуває особистість. Адекватність у цьому віці вже може забезпечуватись вищим рівнем самопізнання, яке проходить не лише у рамках «Я та Інший», як форма співвіднесення себе з іншими людьми з опорою переважно на зовнішні моменти, що характерно для більш ранніх вікових періодів, а і у рамках «Я і Я», що передбачає оперування в якійсь мірі сформованими знаннями про себе [3].

За наявності таких вікових відмінностей, розглядаючи особливості розуміння та інтерпретації власного досвіду особами різних вікових періодів, доцільно відштовхуватися не від особливостей становлення досвіду, його

усвідомлення, можливостей презентації себе і історії свого життя, а від психологічних особливостей віку, оскільки саме вони значною мірою зумовлюють процес породження наративних текстів. У молодшому шкільному віці наратив можна розглядати як засіб саморозуміння. У підлітковому віці він виступає як засіб самопрезентації й створення тих образів, які приймаються референтною групою чи дозволяють підвищити свій соціальний статус. В юнацькому віці наративна розповідь може бути засобом самоусвідомлення, саморозкриття, на основі чого будуються авторські наративи як засіб самопроекування особистості та власного життя.

Метою даної роботи є здійснення порівняльного аналізу особливостей розуміння та інтерпретації особистого досвіду молодших школярів, підлітків і юнаків та впливу цих процесів на особистісне зростання осіб визначених вікових груп.

Основним методом дослідження є семіотичний аналіз наративних текстів, які продукуються школярами та молоддю. Критеріями здійснення аналізу визначені характеристики особистого досвіду (діалогічність, відкритість, самототожність, несуперечливість, самоцінність), які забезпечують розуміння особистості у межах постнекласичного герменевтичного підходу, виокремлені Н.В. Чепелєвою [2].

Основним новоутворенням, яке впливає на розвиток *діалогічності* у дитини молодшого шкільного віку є розвиток самосвідомості. Дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, на яку впливають різні соціальні фактори. Молодші школярі досить чутливі до культурних, соціальних і ситуаційних впливів. Однак їм не властива така характеристика особистісного досвіду як діалогічність, оскільки вони ще не в змозі самотійно проінтерпретувати ні зміст соціальних впливів, ні події власного досвіду. Синтез нових смислів у даному віці найчастіше відбувається в діалозі з іншими людьми (як правило батьками, вчителями, рідними і частково однолітками). Ні у внутрішньому діалозі, ні в діалозі з творами мистецтва молодші школярі без

допомоги дорослого ще не здатні синтезувати нові смисли. Саме тому в наративах дітей молодшого шкільного віку немає цитат, прихованих смислових позицій і порівняння їх у розповіді. Герої тексту, як правило, обмежуються автором і його найближчим оточенням (члени сім'ї, вчитель).

Під керівництвом дорослого дитина може виокремити основні події власного життя, але, смисловий простір особистості у даному віці досить обмежений. У молодшому шкільному віці він починає формуватися, на що вказує наявність невеликої кількості інтерпретованих і осмислених дитиною подій, які знайшли своє відображення в її картині світу. «Зародження» діалогічності у наративах молодших школярів можна констатувати за підвищеною чутливістю до соціокультурних і ситуаційних впливів; відсутністю у текстах різних смислових позицій, цитат, прихованих смислів; обмеженням героїв тексту автором і його найближчим оточенням.

Криза внутрішньої позиції у підлітковому віці зумовлює вибір тих подій життя, які діти розкривають у своїх розповідях. Змінюється ставлення до себе, отже й до оточення (сім'ї, школи, однолітків). Внаслідок цього при усвідомленні подій власного життя у підлітків спостерігається певна чутливість до ситуаційних та соціальних впливів, але цей вплив обмежений невеликою референтною групою. До інтерпретації й розуміння своїх життєвих подій підлітків можна підвести лише у процесі довірчого спілкування. Тексти подієво насичені, але, зазвичай, відбиваються події, які емоційно зафарбовані. У наративах підлітків серед героїв тексту найчастіше виділяються: автор, члени сім'ї, друзі, значимий дорослий, люди, яких дитина ігнорує в своєму житті або не сприймає за якихось причин. Дається опис їх взаємодії і розкривається ставлення автора до них. Іноді зустрічається наявність цитат, що сподобалися (зазвичай із статусів у соціальних мережах), використовується підлітковий сленг. У їхніх наративних текстах немає різних смислових позицій, радше є різні ролі й образи.

Таким чином в наративах підлітків проявляється недостатня діалогічність, що обумовлено чутливістю до соціокультурних і ситуаційних впливів невеликої референтної групи та відсутністю у текстах різних смислових позицій, наявність відображення різних ролей та образів.

На противагу підліткам, у юнаків поле семіотичної чутливості не обмежується соціокультурними і ситуативними впливами лише референтних груп, а поширюється й на соціокультурний довід всього людства. В текстах з'являються смислові позиції та відповіді на питання «навіщо Я?», «навіщо я це роблю?», що вказує на розвиток діалогічності та забезпечує підґрунтя відчуття власного місця у глобальній соціокультурній системі.

Незважаючи на те, що юнацький вік є віком спрямованим у майбутнє, далеке майбутнє в цьому віці «бачиться» досить туманно, з нечіткими обрисами та неусвідомленням пріоритетності цілей. Чіткість цілей відстежується лише на найближчі дні та місяці, але сьогодення для переважної більшості молоді існує у згорненому вигляді. Молоді люди часто не насичують його подієвістю, не надають йому значущості. Сьогодні ж реалізуються лише особистісні бажання, що заважає розставляти життєві пріоритети, уникати відповідальності за власні історії та утруднює визначення власного місця в соціокультурній системі. Сподівання молоді на самоздійснення у майбутньому мають реалізуватись за умов позитивного активного майбутнього у власній історії життя, реінтерпретації «зобов'язань» минулому, наявності реальних цілей сьогодення та насиченні подієвістю теперішнього часу їхніх життєвих історій.

В юності закладаються основи формування світогляду як цілісної картини світу і себе у ній. Одночасно підвищується рівень реалізму, та з'являється відчуття плинності часу. Юнаки стають здатними до створення синтезованої узагальненої динамічної моделі власної особистості, історії свого життя. Саме такі надбання віку роблять людину чутливою і лабільною до зовнішніх впливів соціокультурного контексту, на противагу конкретності й стабільності ідеального образу життя. Широкий трансцендентний погляд на себе, інших та

соціокультурний досвід забезпечує лабільність і динамічність власних перспектив і футурологічних сюжетів. Зміни соціокультурного контексту життя людина може відстежувати, порівнюючи певні його прояви у часовій та просторовій динаміці як той чи інший феномен трансформується порівняно з його попередніми станами та розповсюджується на інші сфери та галузі. Розуміння та інтерпретація цих змін відбувається ще й стосовно того прогнозу, який людина передбачає у їх протіканні. Тож, часова орієнтованість особистості є визначальною у побудові й реалізації нею моделі власного життя.

Суттєві вікові відмінності виявлені і у проявах такої характеристики особистісного досвіду як *відкритість*.

Одним з центральних психологічних новоутворень молодшого шкільного віку є орієнтація на групу ровесників. При задоволенні потреби у визнанні, успішності в навчальній діяльності серед дорослих і однолітків, дитина породжує емоційно-позитивний тип наративу. Таким чином, ставлення дитини до власного досвіду, його осмислення та інтерпретація зумовлені впливом зовнішніх соціальних чинників. В такому випадку соціум має подвійний вплив. З одного боку відкритість смислового простору дитини дає змогу усвідомити і прийняти той соціокультурний досвід, який транслює їй соціум. З іншого – залежність від впливу зовнішніх соціальних факторів може гальмувати, а іноді викривлювати усвідомлення дитиною власного досвіду і власної особистості, оскільки досить часто молодший школяр оцінює себе очима дорослого, який далеко не завжди готовий розібратися у мотивах поведінки чи певних поведінкових та особистісних проявах дитини. Нашу думку підтверджують і результати дослідження дитячих наративів, в яких цілі, очікування, перспективи, описані в дитячих текстах, як правило, нечіткі, змінні, досить нестабільні і найчастіше обумовлені ставленням оточення до дитини.

У підлітковому віці осмислення минулого досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а виключно на описі особистісних характеристик. Значна увага в текстах надається проблемі непорозумінь дітей і дорослих та проблемі

нерозуміння між однолітками. Центральне місце в описі теперішнього займає тема дружби, розкриття потреби у визнанні серед однолітків і максимальному відгородженню від впливу дорослого («не хочу, щоб лізли у моє життя»). Таким чином, можна говорити про «дозовану відкритість» соціуму. Зазвичай, приймається інформація лише від референтної групи однолітків чи дорослого, який користується авторитетом і довірою. Ці особливості усвідомлення досвіду пов'язані, насамперед, із тим, що у підлітка з'являється своя позиція, яка відображена у бажанні, щоб дорослі ставилися до нього, як до рівного, однак водночас він потребує більше прав, ніж приймає на себе обов'язків та у запереченні будь-якого контролю з боку дорослого.

Крім того, уявлення, виходячи з яких у підлітків формуються критерії самооцінки, оцінки життєвих подій набуваються під час особливої діяльності-самопізнання. Основною формою самопізнання підлітка є порівняння себе з іншими людьми: дорослими, однолітками. Але, оскільки самооцінка ще достатньо суперечлива й не достатньо цілісна, виникає багато невмотивованих вчинків, суперечливих думок, необґрунтованих висновків. Як наслідок, наративи підлітків часто не завершені, закінчуються фразами «хочете знати більше, шукайте мене у Skype, Facebooke, Вконтакті».

Отже, відкритість у досліджуваних підліткового віку проявляється як «дозована» відкритість соціуму, при цьому осмислення досвіду базується не на аналізі життєвих подій, а переважно на описі особистісних характеристик. На відміну від підлітків для дитини молодшого шкільного віку характерна відкритість дитини соціуму і залежність від нього; осмислення, інтерпретація та ставлення дитини до власного досвіду обумовлені впливом зовнішніх соціальних факторів. Відкритість дає можливість осмислювати не лише власний досвід, але й соціокультурний.

Таким чином, з самого народження людина є відкритою новому досвіду, але в дитячі роки така відкритість супроводжується залежністю від близького оточення. В підлітковому віці межі відкритості обмежуються референтною

групою та значущими дорослими. В юнацькому віці дана характеристика є результатом рефлексії подій особистого досвіду в їх зв'язку з минулим досвідом та перспективою на майбутнє. Молодій людині у сучасному світі щодня доводиться стикатися з великою кількістю інформації, яку вона не встигає не лише інтерпретувати, а й навіть осмислено сприйняти. Така ситуація не сприяє легкому проходженню процесу рефлексивного відособлення. Невміння чи неможливість відгороджуватись від неважливої інформації призводить до того, що відкритість новому досвіду може відбуватися на рівні «проковтування» соціокультурних зразків без індивідуальної переробки власних вражень. Встановлено, що особистість юнацького віку, яка частіше піддає рефлексії свої теперішні стани, є не лише більш відкритою культурному досвіду, а й має більше можливостей реалізуватись у соціумі та стає автором своєї життєвої історії.

Авторство власної історії життя в юнацькому віці забезпечується творчим ставленням до навколишніх дискурсивних практик, яка, у свою чергу, проявляється в ступені активності керування смисловим простором з боку особистості, а не пасивного їм «підкорення». Юнацтво активно експериментує з дискурсивними практиками, чому сприяє вікова інтелектуальна зрілість, яка вбачається в цьому віці в узагальненій (збірній) моделі ідеалу. Актуалізації більш високого ступеня активності керування власним смисловим простором в юнацькому віці сприяє збагачення досвіду особистості тими дискурсивними практиками, які б сприяли її особистісному зростанню.

Розвиток і прояв *самототожності* обумовлюється особистісним розвитком людини, а саме розвитком особистісної рефлексії як здатності самостійно встановити межі своїх можливостей.

В молодшому шкільному віці лише за допомогою дорослого дитина здатна проаналізувати, як події минулого впливають на її теперішній момент життя. Майбутнє у їхніх наративах або не описується, чи уявляється досить розмито, або досить часто змінюється. Дитина не усвідомлює себе автором

свого життя. Частина досліджуваних не можуть визначити свої життєві цілі і не уявляють свого майбутнього. Діти схильні до позитивного опису власного життя і переважно позитивного опису власної особистості. Однак значна частина дітей не давали собі ні позитивних, ні негативних характеристик внаслідок того, що у даному віці рефлексія лише починає формуватися.

Таким чином, у наративах дітей молодшого шкільного віку відсутня широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору. І якщо при участі дорослого дитину можна підвести до ретроспективного аналізу подій власного життя, то аналіз перспективи ускладнений навіть при участі дорослого.

Самототожність як характеристика особистісного досвіду, у дітей молодшого шкільного віку лише починає формуватися. З одного боку формування рефлексії сприяє усвідомленню дитиною власного «Я», свого життєвого досвіду, будувannya власної «Я-концепції». З іншого боку – формування самототожності може гальмуватися за рахунок залежності дитини від зовнішніх впливів.

Таким чином, початок формування самототожності у дітей молодшого шкільного віку характеризується: здатністю за допомогою дорослого проаналізувати зв'язок між минулим і теперішнім; відсутністю широти часової перспективи і ретроспективи; обумовленням впливом дорослого планування майбутнього дитини.

На формування самототожності у підлітків впливає розвиток самосвідомості, здатність до рефлексивного мислення і абстрагування. В свою чергу це дає можливість формування самосвідомості як особливої форми відображення свого існування, власної системи мотивів, смислів, цінностей.

Розвиток когнітивної сфери підлітків, саме: висування і перевірка гіпотез, побудова прогнозів, аналіз та оцінка своїх розумових дій, здатність розмірковувати про можливості, які безпосередньо не дані, здатність

відмежуватися від конкретної реальності, призводить до того, що підлітки починають більше мріяти.

Серед цілей, яких підлітки прагнуть досягнути у майбутньому найчастіше зустрічаються: створення сім'ї; отримання освіти; наявність друзів; хороша робота, а також стосунки між людьми. Підлітки починають виокремлювати життєві пріоритети. Однак у наративних текстах немає аналізу того, як плани, цілі, мрії впливають на сьогоднішній момент, майбутнє у цьому віці ще занадто примарне і віддалене, але бачиться воно виключно успішним. Спостерігається вираження авторської позиції, захист і відстоювання власних поглядів, інтересів. Вибудовування власної «Я-концепції» базується, радше на особистих, й частково сімейних історіях.

Отже, на наш погляд, у даному віці зарано говорити про широту часової перспективи і ретроспективи особистісного простору, оскільки підлітки не усвідомлюють того, наскільки події минулого зумовлюють сьогоднішню поведінку людини й наскільки плани та мрії впливають на реальну поведінку у теперішньому й на її актуальний автонаратив.

Таким чином, самототожність у наративах дітей підліткового віку характеризується: виділенням в текстах-наративах життєвих пріоритетів, проте майбутнє є примарним і віддаленим і зображується виключно успішним, теперішнє та майбутнє практично не пов'язані; вибудовуванням власної «Я-концепції», що базується на особистих історіях та історіях значимих людей.

У наративах юнаків вже можна відстежити авторську позицію, яка характеризується самоприйняттям. Авторська позиція в підлітковому віці виражається лише стосовно відстоювання власних поглядів та інтересів, які ще не розглядаються в перспективі чи ретроспективі. Властивий підлітку максималізм не дає можливості для переосмислення і реконструювання власного досвіду. Юнаки вже здатні реінтерпретувати власний досвід, що забезпечує їх самототожність навіть в негативних індивідуалістичних наративах, в яких несприятливість їхнього становлення цілком перекладається

на долю та оточення. Тож, наративи молодих людей відзначаються відносною незалежністю від навколишнього соціокультурного контексту.

Слід зазначити, що на даний час простір, особливо віртуальний, в який занурюється підростаюче покоління, забезпечує широкий вибір різних культурних текстів, життєвих стилів і способів самовираження (з акцентом на суб'єктивне благополуччя), і цим самим сприяє розвитку самототожності особистості з різним ступенем відчуття реалістичності особистісного простору. Але, в силу вікових особливостей та інтерпретативних можливостей власного досвіду, самототожність може мати місце і без збереження поваги до чужих життєвих історій та усвідомленості своєї реальної включеності у соціокультурний контекст життя, що робить особистість більш піддатливою зовнішнім впливам середовища.

Цікавим, на наш погляд є те, що розвиток *несуперечливості* як характеристики особистісного досвіду у досліджуваних молодшого шкільного та підліткового віку залежить від розвитку інтелектуальної сфери та особливостей мислительних процесів.

За наявності високого рівня інтелектуального розвитку дитина молодшого шкільного віку породжує наратив з власним сюжетом, описуючи свої життєві події. В своїй історії молодший школяр розкриває власні проблеми, робить спроби їх переосмислення і намагається самотійно окреслити шляхи їх вирішення. Крім того, діти відображають у наративі власну мотивацію досягнення. Спостерігається також прагнення до самотійного подолання і зміни особистісних якостей, які дитина вважає негативними.

Сформованість довільності психічних процесів та високий рівень інтелектуального розвитку дитини забезпечує також породження зв'язного тексту, що має завершений сюжет. У текстах-наративах дитина відображає реальні події власного життя, які відповідають заданій психологом темі.

Наративи дітей, що мають недостатній рівень інтелектуального розвитку відрізняються тим, що опис оточуючої дійсності, подій власного життя може

бути фрагментарним, сюжет, як правило, не завершений, а сам текст не завжди зв'язний.

Таким чином несуперечливість особистісного досвіду дитини молодшого шкільного віку може мати місце за умови високого інтелектуального розвитку, сформованості довільності психічних процесів.

Мислення підлітка відрізняється критичністю, формальною, жорсткою логікою. На будь-яке запитання підліток прагне отримати однозначну відповідь й оцінку: істина чи брехня, так чи ні. Разом з тим, вдосконалення та розвиток когнітивних здібностей приводять підлітків до самоаналізу і самокритики, внаслідок чого розвивається нова форма егоцентризму, яка має два прояви: феномен уявлюваної аудиторії (припущення, що люди постійно спостерігають і оцінюють тебе). Результатом даного феномену є поведінка підлітка «як на сцені»; наявність персонального міфу (переконаність у власній винятковості, унікальності особистих переживань, невразливості).

Максималізм, який властивий підлітку, не дає можливості для переосмислення і реконструювання власного досвіду. При цьому підлітки породжують наративи зі своїм власним сюжетом, описуючи емоційно-значимі життєві події. Дитина розкриває власні проблеми, але, зазвичай, це проблеми у взаєминах із ровесниками і дорослими. Занурюючись в емоційні переживання подій, вона не в змозі розширити межі сприйняття даної події. Крім того, залежно від ситуації і тієї аудиторії, для якої призначена дана історія, наративи відрізняються як подіями, так і емоційною оцінкою життєвих подій. Таким чином, наративи підлітків відрізняються зв'язністю, але не завжди їх можна охарактеризувати як цілісний і несуперечливий текст. Виходячи з цього, ми припускаємо, що усвідомлення досвіду в підлітковому віці значною мірою залежить від реферетного оточення, передусім «уявлюваної аудиторії», для якої підліток малює той образ і з тим життєвим досвідом, який буде прийнятий цією аудиторією.

Несуперечливість досвіду у молодшому шкільному та підлітковому віці залежить, в першу чергу, від розвитку їх когнітивної сфери, а в юнацькому є результатом особистісної зрілості як рівня особистісного і духовного розвитку. Особистісна зрілість, яка інтенсивно формується в юнацькому віці, забезпечує їм відповідальність за власні історії (тексти) та відношення до них «як до своїх». У більш зрілому віці відповідальність за власні історії набирає рис вміння вибудовувати історію власного життя як неповторне відкриття, незавершений особистісний твір. Помічено тенденцію, що молодь, орієнтована на відповідальність, а не на автономію, більше життєвих завдань планує на далеку перспективу та реінтерпретує минуле у позитивному напрямі. Таким чином, розширення часової перспективи і ретроспективи сприяє розвитку особистості в юності.

У дітей молодшого шкільного віку та підлітків ще не сформована *самоцінність* особистісного досвіду. Внаслідок їхньої залежності від соціального оточення ще немає усвідомлення унікальності власного життя.

Історії підлітків не цілісні, що вказує на відсутність цілісності й у сприйнятті власного досвіду. З одного боку, підліток усвідомлює себе, як відмінного від батьківських образів суб'єкта, що є продуктом свого минулого й майбутнього і здатного до самостійного вибору, з іншого – авторитет особи, визнаний апіорі, становить ту передумову, на основі якої здійснюється висновок не лише про особистісні особливості підлітка, а й проінтерпретовані події його життя.

Наратив підлітків насичений оцінковими характеристиками, як особистісними, так і характеристиками інших героїв. В описі з'являються елементи відображення унікальності власної історії («життя мені дано для того, щоб я чогось навчився»), але при цьому історія життя не пов'язана з соціокультурними контекстом, усвідомлюється і відображується лише той досвід, який емоційно важливий і значимий (перше кохання, зрада, друзів, непорозуміння з батьками, неприйняття однолітками, втрати, які пережила

дитина, інтереси, які приймаються і підтримуються серед однолітків, особисті якості, якими часто підліток хизується тощо.)

Порівняно із більш ранніми віковими періодами, процеси розуміння та інтерпретації життєвого досвіду в юнацькому віці переходять на значно вищий якісний щабель свого розвитку. Життєвий досвід юнаків набирає самоцінності, що дозволяє їм усвідомити унікальність власної життєвої історії в контексті конкретних соціокультурних умов. Особа юнацького віку здатна за будь-яких інтепретативних можливостей свого життєвого досвіду усвідомити унікальність власної особистості, а при врахуванні неперервності й наступності часу власного життя та при розвинутій здатності до смислопородження в юнаків фіксується усвідомлення унікальності власного життя, розгляд його як неповторної індивідуальної історії вписаної у соціокультурний та історичний контекст, що виражає свідоме ставлення до соціальної зрілості. Унікальність власного життя усвідомлює переважна більшість осіб юнацького віку, чому допомагає розвинута здатність до розуміння й інтерпретації подій та явищ у часовій і логічній їх послідовності, а не безпосереднє «проковтування» соціокультурних смислів, що на них «навішуються».

Висновки. Вікові психологічні особливості значною мірою відбиваються на процесі породження наративних текстів, які, у свою чергу, мають різні функції у віковому розвитку особистості: від саморозуміння у молодшому шкільному віці через самопрезентацію у підлітковому і до самопроектування в юнацькому.

Порівняльний аналіз особливостей розуміння та інтерпретації особистого досвіду молодших школярів, підлітків і осіб юнацького віку вказує на поступове розгортання основних характеристик особистого досвіду: діалогічності, відкритості, самототожності, несуперечливості, самоцінності, які в юнацькому віці вирисовують особистість з часткою власного авторства щодо себе та своєї життєвої історії.

Результати проведеного дослідження можуть бути застосовані при розробленні та впровадженні у практичній діяльності шкільних психологів розвивальної програми, спрямованої на особистісне зростання дітей різних вікових категорій з урахуванням наявних соціокультурних та індивідуальних дискурсів чи просторів.

Список використаних джерел

1. Гусельцова М.С. Понятие прогресса и модели развития психологической науки // Прогресс психологи : Критерии и признаки / Под ред. А.Л. Журавлева, Т.Д. Марцинковской, А.В. Юревича. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2009. – С. 13-31.
2. Чепелева Н.В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Н.В. Чепелева // Актуальні проблеми психології : Психологічна герменевтика / За ред. Н.В. Чепелевої. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Том 2, вип. 6. – с. 15-24.
3. Чеснокова И. И. Особенности развития самосознания в онтогенезе // Принцип развития в психологии / И.И. Чеснокова– М.: Наука, 1978. – С. 316 – 337.

References transliterated

1. Gusel'cova M.S. Ponjatie progressa i modeli razvitija psihologicheskoy nauki // Progress psihologi : Kriterii i priznaki / Pod red. A.L. Zhuravleva, T.D. Marcinkovskoj, A.V. Jurevicha. – M.: Izd-vo «Institut psihologi RAN», 2009. – S. 13-31.
2. Chepeleva N.V. Metodologicheskie osnovy issledovanija lichnosti v kontekste postneklassicheskoy psihologii / N.V. Chepeleva // Aktual'ni problemy psycholohiyi : Psycholohichna hermenevtyka / Za red. N.V. Chepeleyevoyi. – K.: DP «Informacijno-analitychne ahentstvo», 2010. – Tom 2, vyp. 6. – s. 15-24.

3. Chesnokova I. I. Osobennosti razvitija samosoznanija v ontogeneze //

Princip razvitija v psihologii / I.I. Chesnokova– M.: Nauka, 1978. – S. 316 – 337.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

*Авторське право (c) 2014 Zazymko Oksana Volodymyrivna Зазимко
Оксана Володимирівна, Shilovska Olena Mykolaivna Шиловська Олена
Миколаївна*

Отримано: 22.10.2014

Відрецензовано: 05.11.2014

Опубліковано: 03.12.2014